

KREDITNING BOZOR IQTISODIYOTDAGI AHAMIYATI

Xaydarov Iqboljon Ilyosjon o'g'li
Qo'qon Universiteti Miqdoriy usullar fanidan.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Kredit hamda uning bozor iqtisodiyotidagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Kredit, tovar, tovar qiymati, korxonalar, tovar sifati, kredit mohiyati, naqt pul.

Kredit qadimdan ma'lum bo'lib, u dastlab savdoda almashuv jarayonida paydo bo'lgan bo'lib, u avval tovarlarni kreditga sotilishi bilan bo'g'liq. Bunga sabab haridorni tovar sotib olishga hamisha ham naqd puli bo'lmaydi, u tovar sotilsa tushadi, tovar sotuvchi esa uni tushishini kutib turolmaydi (shu davrda tovarning qiymati tushib ketishi, sifati pasayishi mumkin.). Shu va boshqa xolatlar tovarlarni kreditga sotishga olib kelgan. Kredit tovar ishlab chiqarishning va tovar muomilasining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi va uning rivojlanishi bilan bo'g'liq. Tovar ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan pul shaklidagi kredit paydo bo'ldi. Kreditning imkoniyati va zarurligi shu bilan bog'liqki korxonalar mahsulot sotishda, xodimlarga mehnat xaki hisoblanganda, korxonalar va jismoniy shaxslar o'z pullarini banklarda saklashi va boshqa xollarda vaqtinchalik bo'sh bo'lgan pul mablag'lari bo'lgani xolda boshqa korxonalar va tashkilotlarda o'z faoliyatlarini o'zluksizligini ta'minlash uchun tegishli pul mablag'iga ehtiyoj sezadi. Bu xolat qishloq xo'jalik korxonalariga ham tegishli bo'lib, bu ishlab chiqarishni mavsumiylik, mahsulot ishlab chiqarish vaqti bilan uni sotish xajmini ko'pchilik mahsulotlar bo'yicha mos kelmasligi, sotilgan mahsulotlarga pulni o'z vaqtida kelib tushmasligi va boshqa xolatlar ularni kreditdan foydalanishni takozo etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kreditning ahamiyatini oshishi quyidagilar bilan bog'liq:

1. Naqd puldan foydalanishni kamaytirib, muomila harajatlarini, pul emissiyasini kamayishini ta'minlaydi.
2. Korxonalar va axolining vaqtinchalik bo'sh pul mablag'lari kredit muassasalarida saqlanishi tufayli ulardan unumli foydalanish ta'minlanadi.

3. Bank muassasalariga to'plangan pullar xalq xo'jaligi tarmoqlari, korxonalarining asosiy va aylanma mablag'larining to'ldirishning qarzga olingan manbai sifatida muhim ahamiyatga ega.

4. Kredit tufayli xo'jaliklar o'rtasidagi shartnoma majburiyatlarining bajarilishi ta'minlanadi, mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonining uzluksizligi ta'minlanadi va boshqalar.

Ijtimoiy iqtisodiy tizimda kreditning o'rni va roli u bajarayotgan funksiyalar bilan aniqlanadi. Kreditning funksiyasi – bu kreditning iqtisodiyotdagi faoliyatining muayyan ravishda namoyon bo'lishidir.

Kreditning funksiyalari:

1. Qarzga beriluvchi qiymatni vaqtincha foydalanishga berish. Bunda kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi munosabat shunday aniqlanadiki, kreditor qarz oluvchiga resurslarni taklif qiladi, qarz oluvchi bu resurslarni ishlatadi va bunda qarzga beriluvchi qiymat kreditor va qarz oluvchi o'rtasida aylanadi.

2. Qayta taqsimlash. Kredit takror ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlariga – ta'minot, ishlab chiqarish, taksimlash, muomila va iste'molga xizmat kiladi. Ushbu funksiya yordamida korxonalar, tashkilotlar, davlat va shaxsiy sektorning bo'sh pul mablag'lari va daromadlari kapitaliga aylantiriladi va vaqtincha foydalanishga, muayyan to'lov asosida beriladi. Bu funksiya yordamida ishlab chiqarishdagi proporsiyalar va pul kapitali harakati boshqarilib turiladi.

3. Muomila harajatlarini tejash. Bu funksiya yordamida naqt pulsiz hisob-kitoblar rivojlantirilib, hisob-kitoblarni tezligini va kam harajatliligi ta'minlanadi. Kapitalning muomilada bo'lish vaqtini tejalishi uning ishlab chiqarishda bo'lish vaqtini oshiradi va ishlab chiqarishni kengaytirishga, foydani ortishiga olib keladi.

4. Kapital to'planishining jadallashuvi va markazlashuvi. Kapital to'planishi jarayoni iqtisodiy rivojlanishning barqarorlashuvi va xo'jalik yurituvchi subyektning o'z maqsadiga erishishining muhim sharti hisoblanadi. Bu ishlab chiqarishni kengaytirish uchun kredit yordamida katta xajmdagi mablag'ga ega bo'lishga imkon yaratadi. Ushbu funksiya xozirgi sharoitda rejali iqtisodiyot davrida rivojlanmagan va mablag'lar bilan ta'minlanmagan faoliyat jabhalarini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlash jarayonini sezilarli tezlashtiradi.

5. Muomilaga to'lov vositalarini chiqarish. Bu funksiyani amalga oshirish jarayonida kredit faqatgina tovar emas, balki pul muomilasining jadallashuviga, undan naqd pullarni siqib chiqarib, to'lovlar aylanishining tezlashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kredit tufayli pul muomilasi doirasiga veksell, chek, kredit kartochkalari



kabi vositalar kiritilib, naqd pulli hisob-kitoblarni, naqd pulsiz hisob-kitoblarga almashtiradi. Bu esa ichki va tashki bozordagi iqtisodiy munosabatlar mexanizmini osonlashtiradi va tezlashtiradi. Bu masalani hal etishda tijorat krediti zamonaviy tovar almashinishining kerakli elementi sifatida muhim o'rin tutadi.

Kreditning obyekti - bu (kreditor) qarz beruvchidan qarz oluvchiga beriladigan qiymatdir. Boshqacha aytganda kredit aynan qaysi maqsad uchun berilsa, shu kredit obyekti hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida banklar dehqonchilik va chorvachilik harajatlari - mineral o'g'it, yoqilg'i va moylash materiallari va boshqa harajatlar kreditlanadi. Kredit munosabatlarining subyektlari bo'lib (qarz beruvchi) va qarzdor (qarz oluvchi)lar hisoblanadi.

Boshqacha aytganda kreditlash subyektlari bo'lib davlat korxonalar va tashkilotlari, qurilish tashkilotlari, savdo tashkilotlari, fermer va shirkat xo'jaliklari, yakka mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar, qo'shma korxonalar, mikro firmalar, birlashmalar, tijorat banklar va boshqalar hisoblanadi.

Yuqoridagi subyektlar kredit oluvchi sifatida faoliyat ko'rsatsa, tijorat banklari yoki boshqa kredit muassasalari kredit beruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.[1]

O'zining tarixiy rivojlanishida kredit quyidagi bosqichlarni bosib o'tgan:

Boshlang'ich shakllanish. Bu bosqichning asosiy belgisi ssuda kapitali bozorida maxsus vositachilarning yo'qligi. Kredit munosabatlari, bo'sh pul mablag'larining egasi va qarz oluvchi o'rtasida bevosita amalga oshirilgan. Bu yerda kredit sudxo'rlik kapitali sifatida namoyon bo'ladi. Uning harakterli xususiyati bo'lib:

- Qarz beruvchi va qarz oluvchi o'rtasida to'g'ridan to'g'ri kelishuvga asoslangan qarz munosabatlarining to'liq markazlashmaganligi.
- Mablag'larni taqsimlashning cheklanganligi.
- Qarz mablag'laridan foydalanganligi uchun juda yuqori foiz normalarining belgilanganligi va boshqalar.

Bu bosqichning tugallanishiga ishlab chiqarishning tobora rivojlanib borishi tufayli qarz resurslariga bo'lgan ehtiyojni keskin oshganligi va alohida olingan sudxo'rlar kapitalini bu talablarni qondirishga yetarli bo'lmaganligi. Tarkibiy jihatdan rivojlanish. Bu bosqich ssuda kapitali bozorida kredit-moliya tashkilotlari kabi maxsus vositachilarning paydo bo'lishi bilan harakterlanadi. Kapital sudxo'rlik va sarroflik idoralari zaminida vujudga kelgan dastlabki banklar keyinchalik kredit institutlariga an'anaviy bo'lib qolgan quyidagi funksiyalarni o'z zimmasiga oldi:

- bo'sh moliyaviy mablag'larni o'z vaqtida foiz bilan to'lash majburiyati asosida qarz oluvchiga berish.



- yuridik va jismoniy shaxslar uchun har xil to'lov va hisob-kitoblar bo'yicha xizmat ko'rsatish (keyinchalik davlat uchun ham).

- qator maxsus moliyaviy operasialarni o'tkazish (veksel va boshqalar).

Bu bosqichning asosiy belgisi – iqtisodiyotda kredit munosabatlarini davlat tomonidan markazlashgan holda boshqarilishidir. Davlat mikiyosida kredit munosabatlarining markazlashuvi har bir davlatning Markaziy banki yordamida amalga oshiriladi. Dastlabki milliy davlat kredit institutlarining paydo bo'lishi naqd pulsiz hisob-kitoblarni olib borish uchun qo'l keldi, hamda tijorat banklarining operasialari va xizmat ko'rsatish ko'laminin g kengayishiga olib keldi. Kredit munosabatlarining takomillashuvi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kredit munosabatlari yangi sifat darajaga ko'tarilib bu iqtisodiyotda informasion texnologiyaning rivojlanishi, global bank tarmoqlarining kompyuter texnologiyalari va ma'lumotlar bazalarining shakllanishining, mijozga xizmat ko'rsatishining yaxshilanishi va kredit munosabatlarini xalqaro bozorga ham tarkalishi va boshqa sifat o'zgarishlar bilan bog'liq.[2]

Kreditlashning asosiy manbalari (resurslari) bo'lib, quyidagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'lari hisoblanadi:

1. Tovarlarini sotish va kerakli moddiy qiymatlarni sotib olish vaqtlarining bir-biriga mos kelmasligi tufayli yuzaga keladigan bo'sh pul mablag'lari.

2. Hisoblangan ish xaki bilan uni to'lash vaqtlari orasidagi vaqtincha bo'sh pul mablag'lari.

3. Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida yig'iladigan va kapitallashtirish uchun mo'ljallangan mablag'lar.

4. Shaxsiy sektor daromadlari, jamg'armalari.

5. Korxonalar faoliyati natijasida yuzaga keluvchi taksimlanmagan foyda yoki undan foydalanish jarayonida paydo bo'luvchi bo'sh pul mablag'lari (to'lanmagan devident va boshqalar) va boshqa bo'sh pul mablag'lari.

Kredit munosabatlari ma'lum tamoyillarga asoslanadi. Iqtisodiy kategoriya sifatida kredit quyidagi tamoyillarga ega:

1. Kreditning qaytarilishi. Bu tamoyil kreditning umumiy belgisi hisoblanadi, lekin u o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. U moddiy jarayonlarga, qiymat aylanishining tugashiga asoslanadi. Ammo doiraviy aylanishning tugashi – bu qaytarib berish emas, qaytarib berish uchun zamin tayyorlash hisoblanadi. qaytarib berishlik obyektiv belgi hisoblanadi va bu tamoyil boshqa iqtisodiy kategoriyalardan, shu jumladan moliyadan farq qiladi. Kreditning bu tamoyili amaliyotda kredit va undan



foydalanlik uchun foiz summasini kredit bergan muassasa hisobiga ko'chirish yo'li bilan to'lanadi. Shu yo'l bilan banklar kredit resurslarini qayta tiklanishini ta'minlaydi. Sobiq ittifoq davrida «qaytarilmaydigan ssuda» tushunchasi mavjud bo'lib, u qishloq xo'jaligida ham keng tarqalgan edi. Bu banklarni korxonalar moliyaviy axvolini hisobga olmagan xolda berilib, aslida u byudjet subsidiyasining qo'shimcha shakli sifatida namoyon bo'ladi.

2. Kreditning muddatliligi. Bu kreditning ma'lum muddatga berilishini anglatib, u qisqa va uzoq mudatli kreditga bo'linadi. Bu muddat qarzdor uchun xoxlagan muddatda emas, balki u shartnomada belgilangan muddat hisoblanadi. Kreditni o'z vaqtida qaytarilishi ikkala tomon uchun ham muhim hisoblanadi. Qarz bergan tomon uchun kreditni o'z vaqtida foiz bilan kaytarilishi uni yana kreditga berish imkoniyatini yaratadi, qarzdorni esa shartnomada ko'zda tutilgan jazo choralardan qutultiradi. Kreditning muddatliligi kelib tushuvchi boyliklarni tejamli va qayta ishlatish muddatiga, ishlab chiqarilgan mahsulotni jo'natish muddatiga, tovarlarni sotish muddatiga va pirovard natijada aylanma mablag'larni doiraviy aylanishini tezligiga bog'liqdir.

3. Kreditni tovar-moddiy boyliklar bilan ta'minlanganligi. Bu tamoyilning mohiyati shuki, bunda xo'jalik aylanmasida ishtirok etuvchi bank mablag'larining bir so'miga muayyan boyliklarning har bir sumi qarama-qarshi turishi kerak. Berilgan kreditlar tovar-moddiy boyliklari va ma'lum harajatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Ta'minlanmagan kreditlarning berilishi kreditlarni bankga qaytib kelmasligiga asos hisoblanadi. Buning uchun hozirgi sharoitda qarz oluvchilar bankga tovar yoki tovar xujjatlarini, mulkni garovga qo'yadi. Kredit warrant (garov uchun xizmat qiluvchi xujjat) yoki uchinchi shaxs kafolati asosida ham berilishi mumkin. Kreditning bu tamoyili qarz oluvchi o'ziga olgan majburiyatlarini buzish sharoitida qarz beruvchining mulkdorlik manfaatlarini ximoya qilishni ta'minlaydi va o'zining amaliy aksini kreditning biror garov yoki moliyaviy kafolat asosida berishda topadi. Bu umumiy iqtisodiy barkamolikka erishish davrida muhimdir. [3]

4. To'lovlilik. Bu tamoyilga asosan korxonalar foydalanilgan qarz mablag'larini hisoblangan foizi bilan to'liq o'tkazadilar. Kredit uchun xak to'lashning iqtisodiy mohiyati qarz beruvchi va qarz oluvchi o'rtasidagi qo'shimcha olingan foydaning taqsimlanishini qayd qilishda namoyon bo'ladi. Hozirgi sharoitda ssuda foizi miqdori shartnomada o'z aksini topadi va u kreditlashning o'rtacha normasi va bank marjasidan tashkil topadi.



5. Kreditning maqsadliligi. Bu shu bilan bog'liqliki, qarz oluvchi olingan kreditni ma'lum maksadga (tovar moddiy boyliklar sotib olish, ishlab chiqarish harajatlarini koplash va boshqalar) yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bu maksadlar kredit beruvchi va kredit oluvchi o'rtasida tuzilgan shartnomada o'z aksini topadi. Korxonada olgan kreditni faqatgina kredit shartnomasida ko'rsatilgan ishni bajarishga (sotib olishga va boshqalar) sarflashi kerak.

6. Kreditning samaradorligi. Bu tamoyil nafaqat kredit va foiz summasini bankga qaytarib to'lashni, balki shu kredit yordamida kreditlanadigan yoki moliyalashtiriladigan soha, tarmoq, korxonada kancha samaradorlikka erishishini ifodalashi zarur. Shuning uchun har bir loyixada kredit hisobiga bajariladigan boshqa tadbirlar samara beradigan bo'lsagina ularga mablag' ajaratilishi lozim. Binobarin samaradorlik kreditning zaruriy tamoyillaridan biri bo'lib unga rioya qilish kreditning boshqa tamoyillarining bajarilishi uchun asos hisoblanadi.[4]

Xulosa:

Kreditning asosiy sharti - bu qarz uchun haq to'lash. Bu xaq qarz summasining yig'indisiga nisbatan foiz hisobida olinganidan uni qarz foizi yoki kreditning foiz stavkasi deb yuritiladi. Foiz miqdori kreditning turi, uni to'lash muddati, olingan qarzni o'z vaqtida uzilishiga bog'liq. Masalan, tijorat kreditining foiz stavkasi odatda, bank kreditining foiz stavkasidan past bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi hududida banklar tomonidan xo'jalik subyektlarini qisqa muddatli kreditlashni tashkil etish tartibi to'g'risidagi Nizomga binoan (Toshkent, 2001 y) foiz stavkasi bank bo'yicha hisobot oyi boshiga bo'lgan o'rtacha foiz stavkasiga Markaziy bank tomonidan tartibga solinadigan foyda normasini hisobga olgan holda belgilanadi. Adabiyotlarda kreditning nominal va real foiz stavkalari tushunchalari mavjud. Nominal foiz stavkasi deganda kredit shartnomasi - da ko'zda tutilgan foiz stavkalari tushuniladi. Real foiz stavkasi = nominal foiz stavkasi - inflyatsiya darajasi. Bundan tashqari kreditning qat'iy belgilangan va suzib yuruvchi foiz stavkalari tushunchalari ham mavjud. Qat'iy belgilangan foiz stavkalari kredit shartnomasi bajarilgunga qadar o'zgarmasdan qoladi. Bunda bank o'zining aktivlarini ma'lum qismini yo'qotishi mumkin. Suzib yuruvchi stavkada foiz stavkalariga tegishli o'zgarishlarni hisobga olgan holda o'zgartirishlar kiritib boriladi. Xalqaro kreditlar bo'yicha foiz stavkalari jaxon ssuda kapitallari bozorida aniqlanib, bu bozorlarning asosiy qismi London, Tokio, Nyu York, Frankfurt-na-Mayne, Parij, Bryussel shaharlarida joylashgan.



Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Aholi daromadlari va turmush sifati (X.Abdurahmonov va b.) Toshkent-2009[1]
2. Audit (H.Sanayev, R.Narziyev) · Toshkent-2019[2]
- 3.Audit (Hasan Musayev) · Toshkent-2018[3]
- 4.Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik (to‘ldirilgan va qayta ishlangan nashri). A. O‘lmasov, A. Vahobov.Toshkent-2019[4]

